

บทที่ 9

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ศาสตราแลบงเป็นวรรณกรรมเขมรประเภทหนึ่ง คำว่าศาสตราแลบงเป็นคำประสมจากคำว่า ศาสตรา หมายถึง คัมภีร์ไบเบิลัน กับคำว่า แลบง คือ การเล่น ศาสตราแลบงจึงมีความหมายว่า คัมภีร์หรือตำราสำหรับอ่านเล่นให้ความบันเทิง ศาสตราแลบงเป็นวรรณกรรมที่สั่งสอนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับการนำเสนอเรื่องราวที่สนุกสนานเพื่อให้ความบันเทิงกับผู้อ่านหรือผู้ฟัง วรรณกรรมประเภทนี้ปรากฏหลักฐานการประพันธ์ครั้งแรกในพุทธศตวรรษที่ 23 และประพันธ์สืบเนื่องต่อมาเป็นเวลานานกว่า 300 จนเสื่อมความนิยมลงในพุทธศตวรรษที่ 25

จากการสำรวจวรรณกรรมประเภทศาสตราแลบงพบว่า ศาสตราแลบงที่ปรากฏรายชื่อในปัจจุบันมีจำนวนมากกว่า 60 เรื่อง บางเรื่องที่ได้รับการนิยมนามากอาจมีการประพันธ์ขึ้นหลายสำนวน เช่น เรื่องพระสุธนกุมาร เรื่องพุทธนิสเสน หรือเรื่องตุมเตียว เป็นต้น

การเผยแพร่ศาสตราแลบงในยุคแรกเผยแพร่โดยผ่านการสวดเป็นทำนองตามลักษณะของรูปแบบคำประพันธ์ที่นำมาใช้ในการประพันธ์ คือ การสวดบทกาคคติ การสวดบทพรหมคีติ การสวดบทกฤษณคีติลา การสวดบทพินอล การสวดบทบน โทลลาก และการสวดบทพากย์ 7 การสวดศาสตราแลบงตามทำนองของรูปแบบคำประพันธ์ในแต่ละประเภทมีวิธีการสวดแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมกับเนื้อหาของบทที่นำมาสวด

นอกจากการเผยแพร่ผ่านการสวดเป็นทำนองสำหรับประชาชนฟังแล้ว ศาสตราแลบงยังเป็นวรรณกรรมที่ใช้เป็นตำราเรียนในวัด ตามการศึกษาแบบ โบราณของกัมพูชา คือ พระสงฆ์จะเป็นผู้สอนให้เด็กเรียนอ่านสวดศาสตราแลบงในชั้นที่สาม ซึ่งเป็นการเรียนอ่านในระดับที่สูงกว่า การอ่านวรรณกรรมประเภทฉบับหรือวรรณกรรมสุกษิต เนื่องจากศาสตราแลบงสามารถทำให้เด็กได้เรียนธรรมะทางพระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับการอ่านเรื่องราวที่สนุกสนาน เมื่อจบจากชั้นศาสตราแลบงแล้ว ผู้เรียนต้องเรียนอ่านศาสตราเทศน์หรือคัมภีร์เทศน์ซึ่งเป็นคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาโดยตรง

ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาในประเทศกัมพูชา ประกอบกับมีความเจริญก้าวหน้าด้านการพิมพ์ จึงเริ่มมีการนำศาสตราแลบงที่เดิมทีต้องคัดจารบนใบลานและเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ศาสตราแลบงแพร่หลายไม่มากนักและส่วนใหญ่จะเก็บรักษาไว้ตามวัดได้รับชำระจัดพิมพ์เผยแพร่ในวงกว้างขึ้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์ศาสตราแลบงได้แก่ พระราชบรรณालัษซึ่งได้จัดทำบัญชีและรวบรวมคัดลอกคัมภีร์ตามวัดต่างๆ มาเก็บรักษาไว้ในพระราชบรรณालัษ ต่อมาได้มีการตรวจสอบแล้วจัดพิมพ์ในวารสารกัมพูชาสุริยา ใน

เวลาต่อมาพระราชบรรณालย์ได้เปลี่ยนเป็นพุทธศาสนบัณฑิตยส์ได้จัดพิมพ์ศาสตราแลงเป็นหนังสือ ต่อมาเมื่อได้มีการคัดเลือกศาสตราแลงเป็นหนังสืออ่านประกอบการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา จึงทำให้มีการพิมพ์ศาสตราแลงเรื่องที่ได้รับคัดเลือกออกจำหน่ายทั้งจากพุทธศาสนบัณฑิตยส์ และ โรงพิมพ์เอกชนหลายแห่ง

ศาสตราแลงสามารถจัดแบ่งประเภทตามที่มาของเรื่องได้ 2 ประเภท คือ ศาสตราแลงประเภทที่มีที่มาจากวรรณกรรมชาดก ทั้งที่เป็นนิบาตชาดก (อรรถกถาชาดก) และชาดกนอกนิบาต ได้แก่ ปัญญาสาชดกและชาดกนอกนิบาตเรื่องอื่นๆ และศาสตราแลงประเภทที่มีที่มาจากนิทานพื้นบ้านและที่มาจากอื่น ประกอบด้วยศาสตราแลงที่มีที่มาจากนิทานพื้นบ้าน ศาสตราแลงที่มีที่มาจากวรรณกรรมไทย และศาสตราแลงที่มีที่มาจากวรรณกรรมจีน

กติกาวรรณกรรมของศาสตราแลงได้แก่ ศาสตราแลงเป็นวรรณกรรมที่มีฐานะเป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนา ศาสตราแลงนำเนื้อหามาจากนิทานพื้นบ้านหรือชาดกเพื่อให้มีเรื่องราวและพฤติกรรมอันจะนำไปสู่อุทาหรณ์เตือนใจ ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดความบันเทิงเพลิดเพลินกับเนื้อหาตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา โดยการแทรกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาควบคู่กันไป และมีการนำเสนอเพื่อสร้างความสมจริงให้กับผู้ฟัง โดยอาศัยขนบหรือองค์ประกอบของวรรณกรรมชาดก มีการแทรกภาษาบาลี และอ้างอิงพระบาลีหรือพระไตรปิฎก มีการสร้างตัวละครเอกให้เป็นพระโพธิสัตว์ รวมทั้งมีการกำหนดเวลาและสถานที่ให้เกี่ยวข้องกับสมัยพุทธกาลเพื่อเชื่อมโยงศาสตราแลงให้มีฐานะเป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนา แต่ต่อมาศาสตราแลงได้สูญเสียลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ที่เน้นการสอนคติธรรม กลายเป็นวรรณกรรมที่เน้นความบันเทิงเป็นหลัก แม้มีการสอดแทรกหลักธรรมบ้างแต่ไม่ชัดเจน ทำให้ศาสตราแลงที่ประพันธ์ขึ้นในยุคหลังมีขอบเขตครอบคลุมถึงวรรณกรรมศาสตราแลงที่ใช้อ่านเพื่อความบันเทิงแต่ไม่เน้นการสอนธรรมะ ศาสตราแลงที่แต่งในสมัยหลังจึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับขนบหรือองค์ประกอบแบบวรรณกรรมชาดก และยุติการเขียนศาสตราแลงที่มีองค์ประกอบแบบชาดก

กติกาวรรณกรรมของศาสตราแลงประการที่สองคือ องค์ประกอบของศาสตราแลงสามารถจำแนกได้เป็น 3 ส่วนคือ อารัมภกถาหรือบทนำของศาสตราแลง ประกอบด้วย บทนมัสการหรือประณามพจน์ส่วนใหญ่เป็นการนมัสการพระรัตนตรัย เทวดา ครูอาจารย์และบิดามารดา กาลปริเฉทหรือวันเวลาที่แต่ง กวีและอัครวิพากษ์ของกวี จุดมุ่งหมายในการแต่งส่วนใหญ่กล่าวว่าเพื่อเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ครบห้าพันปี ที่มาของเรื่องซึ่งเป็นที่มาของศาสตราแลงนั้นๆ เช่น ปัญญาสาชดก หรือแปลมาจากวรรณกรรมไทย เป็นต้น องค์ประกอบส่วนที่สองคือ ปัจจุบันวัตถุและอดีตวัตถุ เป็นการปรารภเรื่องว่าเรื่องนี้พระพุทธเจ้าตรัสที่ใดเมื่อใดเพราะเหตุใดจึง

ดรัส ศาสตร์บางเรื่องไม่ปรากฏองค์ประกอบในส่วนนี้ จากนั้นจึงเป็นเนื้อเรื่องหรืออดีตวัตถุ ซึ่งเป็นเนื้อหาส่วนสำคัญที่สุดของศาสตร์บาง องค์ประกอบส่วนที่สามคือ ประชุมชาดกหรือ สโมธานเป็นองค์ประกอบที่บอกว่าตัวละครในเรื่องมาเกิดเป็นใครในสมัยพุทธกาล และหมายเหตุ ท้ายเรื่องซึ่งกวีได้กล่าวถึงที่มาของศาสตร์บางหรือมีลักษณะเป็นอรรถวิพากษ์ของกวี

กติกาวรรณกรรมของศาสตร์บางประการที่สามคือ ศาสตร์บางจะเน้นหรือสอน แนวคิดสำคัญเรื่องกรรมซึ่งเป็นหลักธรรมที่กวีผู้ประพันธ์ศาสตร์บางนำมาใช้เป็นแนวคิดสำคัญของศาสตร์บางทุกเรื่อง นอกจากนี้ยังมีการสอนหลักธรรมเรื่องกฎไตรลักษณ์ และหลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาอื่นๆ คือ คำสอนเรื่องการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ คำสอนเรื่องบุญ – กรรม คำสอนเรื่องการบวชและอานิสงส์ของการบวช คำสอนสำหรับกษัตริย์ และคำสอนเกี่ยวกับแบบฉบับ ของสตรี คำสอนที่สอดแทรกอยู่ในศาสตร์บางเหล่านี้ล้วนเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ทั้งสิ้น

กติกาวรรณกรรมของศาสตร์บางประการที่สี่คือกฎเกณฑ์ทางด้านโครงเรื่อง โครงเรื่อง ของศาสตร์บางเป็นโครงเรื่องที่กำหนดอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดสำคัญเรื่องกรรม ดังนั้นโครงเรื่อง ของศาสตร์บางจึงเป็นโครงเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของตัวละครภายใต้กฎแห่งกรรมซึ่ง นำเสนอออกมาในรูปของอุปสรรคและความขัดแย้งต่างๆ ที่เข้ามาในวิถีชีวิตตั้งแต่เริ่มต้นเรื่องไปจน จบเรื่อง อุปสรรคในชีวิตของตัวละครในศาสตร์บางที่อธิบายว่าเกิดจากผลของกรรมได้แก่ การที่ ตัวละครต้องพลัดจากบ้านเมือง การพลัดพรากจากคนรัก ไม่ว่าจะเป็นบิดามารดาภรรยาหรือสามี ภรรยา นั้นเป็นเพราะเกิดจากอำนาจของกรรมเก่า แต่ในท้ายที่สุดด้วยผลบุญที่ได้ทำมาก็ช่วยให้ตัว ละครที่พลัดพรากกันนั้น ได้กลับมาอยู่ร่วมกัน

ความขัดแย้งในศาสตร์บางสามารถจัดแบ่งออกได้เป็นสามระดับ คือความขัดแย้งใน ระดับครอบครัว เช่น ความขัดแย้งระหว่างภรรยาหลวงภรณาน้อย ความขัดแย้งระหว่างพ่อตากับ ลูกเขย ความขัดแย้งระดับสังคม เช่น ความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง ความขัดแย้งระหว่าง ขุนนางกับประชาชน เป็นต้น ความขัดแย้งระดับศีลธรรมก็เป็นความขัดแย้งระหว่างธรรมะกับ อธรรมที่สามารถพบได้ในศาสตร์บางทุกเรื่อง

นอกจากนี้ยังมีกติกาวรรณกรรมที่พบได้ในศาสตร์บางคือ สุบินนิมิตหรือวิถีชีวิตที่ได้ กำหนดล่วงหน้าซึ่งกวีมักใช้ความฝันและนิมิตมาบอกให้กับผู้อ่านหรือฟังศาสตร์บางสามารถ ทราบได้ว่าเรื่องราวจะดำเนินไปในทิศทางใด รวมทั้งมีการแทรกบทสนทนาของผู้เขียนมายังผู้อ่าน ซึ่งเป็นกลวิธีเพื่อจะอธิบายเรื่องราวให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

กติกาวรรณกรรมประการที่สี่คือ ตัวละครในสาสตราแลบงสามารถจำแนกออกได้เป็น ตัวละครที่เป็นมนุษย์ ตัวละครที่เป็นอมมนุษย์ และตัวละครที่เป็นสัตว์ ตัวละครเหล่านี้สามารถจำแนกออกตามลักษณะได้เป็น ตัวละครเอก กับตัวละครฝ่ายปรปักษ์ ตัวละครเอกสามารถแบ่งออกได้เป็น ตัวละครเอกฝ่ายชาย กับตัวละครเอกฝ่ายหญิง ตัวละครเอกฝ่ายชายมักเป็นตัวละครที่กำหนดให้เป็น พระโพธิสัตว์ ผู้มีบุญญาธิการ เป็นผู้ที่ประกอบด้วยรูปสมบัติและมีความสามารถ มีฤทธิ์ หรือมี อารุหิเศษที่เกิดจากบุญบารมี และมักเป็นตัวละครที่แสดงบทบาทฝ่ายกระทำ (Active)

สาสตราแลบงบางเรื่องตัวละครเอกฝ่ายชายอาจไม่ได้เป็นพระโพธิสัตว์ก็ได้ ตัวละครเอกฝ่ายหญิงในสาสตราแลบงมักเป็นหญิงงาม สาสตราแลบงบางเรื่องให้ความสำคัญกับความมีปัญญาของตัวละครเอกฝ่ายหญิงในการแก้ไขปัญหาค่างๆ ได้ แต่โดยภาพรวมส่วนใหญ่จะเน้นคุณลักษณะในความเป็นผู้มีเมตตา เป็นผู้จงรักภักดีต่อสามีของตน สาสตราแลบงบางเรื่องตัวละครเอกฝ่ายหญิงเป็นตัวละครที่แสดงบทบาทฝ่ายกระทำ (Active) เช่น เรื่องสรอโตบเจก ซึ่งบทบาทเด่นจะอยู่ที่นาง เกสรมาลา เป็นต้น

นอกจากกติกาวรรณกรรมที่กล่าวมา สาสตราแลบงยังมีกติกาวรรณกรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ สาสตราแลบงต้องมีบทคร่ำครวญที่เกิดจากการพลัดพรากของตัวละคร บทคร่ำครวญที่เกิดจากการพลัดพรากของตัวละครในสาสตราแลบงมีทั้งบทคร่ำครวญที่เกิดจากการพลัดพรากระหว่างบิดามารดากับบุตร บทคร่ำครวญที่เกิดจากการพลัดพรากของสามีภรรยา ซึ่งมีความสอดคล้องกับสภาพสังคมกัมพูชาในช่วงเวลาที่มีการประพันธ์สาสตราแลบง เป็นช่วงที่กัมพูชามีสงครามทั้งภายนอกและภายในทำให้เกิดภาวะบ้านแตกสาแหรกขาดญาติพี่น้องบุตรภรรยาพลัดพรากกัน ด้วยเหตุนี้บทคร่ำครวญในสาสตราแลบงจึงทำให้อ่านเกิดความรู้สึกร่วมไปกับตัวละครได้ดีและที่สำคัญที่สุดคือมีการแทรกธรรมะเข้าไปในบทคร่ำครวญ เนื่องจากในบทคร่ำครวญของสาสตราแลบงจะกล่าวเน้นย้ำเสมอว่า เหตุที่ต้องพลัดพรากนี้เป็นเพราะกรรมจากอดีตชาติ

วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ในสาสตราแลบงประกอบด้วย รูปแบบคำประพันธ์ของสาสตราแลบงที่ใช้ในการประพันธ์มีทั้งรูปแบบคำประพันธ์ที่มีใช้ก่อนที่จะมีการประพันธ์สาสตราแลบง คือ บทกาถาคติ บทพรหมคีติ บทพิโนล บทกฤษณคีติลา และบทบน โทลกาถาก ซึ่งส่วนใหญ่สาสตราแลบงแต่ละเรื่องนิยมใช้รูปแบบคำประพันธ์เหล่านี้ปะปนกันตามความเหมาะสมของเนื้อเรื่อง รูปแบบคำประพันธ์ที่มีใช้มากที่สุดคือ บทกาถาคติ ส่วนรูปแบบคำประพันธ์ที่พบว่ามีกรนำมาใช้ในน้อยคือ บทบน โทลกาถาก

สิ่งที่เป็นความรู้ใหม่ที่สำคัญในงานวิจัยนี้คือ พบว่า รูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ 7 และบทพากย์ 8 ของกัมพูชา เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ได้รับอิทธิพลจากรูปแบบคำประพันธ์

ประเภทกลอนของไทย และนำมาใช้ประพันธ์เรื่องพระสมุทรเป็นเรื่องแรก ต่อมาภายหลังจึงเกิดความนิยมนำบทพากย์ 7 กับบทพากย์ 8 มาใช้ในการประพันธ์ศาสตร์าแลงเรื่องอื่นๆ อีกหลายเรื่อง รวมทั้งนำมาประพันธ์วรรณกรรมเขมรประเภทอื่นด้วย ลักษณะเฉพาะของศาสตร์าแลงที่ประพันธ์ด้วยรูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ 7 กับบทพากย์ 8 คือนิยมใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทเคียวตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง มีเรื่องเดี่ยวเอก ฉบับคัดลอก จ.ศ. 1266 เพียงเรื่องเดียวเท่านั้นที่มีการแทรกบทพากย์ 4 หรือบทกาถาคติ ในเนื้อเรื่อง แต่ไม่ปรากฏลักษณะนี้ในศาสตร์าแลงเรื่องอื่น

จากการศึกษาภาษาวรรณศิลป์ในศาสตร์าแลงพบว่า ศาสตร์าแลงมีการใช้วรรณศิลป์ระดับคำ คือ มีการเล่นเสียงทั้งเสียงพยัญชนะซึ่งเป็นที่นิยมมากโดยกวีนิยมเลือกคำที่มีเสียงพยัญชนะเดียวกันมาใช้เพื่อให้เกิดสัมผัสคล้องจองระหว่างเสียงพยัญชนะในวรรคเดียวกัน และมีการเล่นเสียงสระบ้างแต่ไม่มากเท่าการเล่นเสียงพยัญชนะทั้งนี้อาจเนื่องมาจากระบบเสียงสระในภาษาเขมรแบ่งออกเป็นสองกลุ่มจึงหาคำที่มีสัมผัสสระมาใช้ได้ยากกว่าการเล่นเสียงพยัญชนะ นอกจากนี้ยังมีการเล่นคำที่มีรูปหรือเสียงที่พ้องกันเพื่อให้เกิดความ ไพเราะ เกิดความลึกซึ้งของความหมาย

สำหรับการใช้โวหารภาพพจน์ในศาสตร์าแลงที่พบว่ามีการใช้มากและเป็นขนบของการประพันธ์ศาสตร์าแลงคือ การใช้ภาพพจน์แบบอุปมา เพื่อเปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกัน โดยมีคำเชื่อมโยง ดังปรากฏตัวอย่างการใช้มากในบทชมโฉม ซึ่งจะเปรียบเทียบความงามของตัวละครกับสิ่งต่างๆ ตามธรรมชาติ นอกจากนี้กวีนิยมใช้ภาพพจน์แบบอติพจน์เพื่อกล่าวถึงฤทธิญาพที่เกินจริงของตัวละคร สำหรับขนบวรรณศิลป์ของศาสตร์าแลงสามารถจำแนกได้เป็นบทชมเมือง บทชมธรรมชาติแบ่งเป็น บทชมป่า และบทชมสัตว์ซึ่งมีทั้งประเภทบทชมสัตว์สัตว์ทั่วไปและบทชมสัตว์เฉพาะประเภทคือ บทชมนก และบทชมปลา นอกจากนี้จะเป็นการชมความงามแล้วบางครั้งก็ได้พรรณนาเปรียบเทียบธรรมชาติกับความคิดถึงคนรักที่พลัดพรากกันด้วย นอกจากนี้ยังมีบทชมโฉมและบทอศรรยซึ่งมีความแตกต่างจากบทอศรรยของไทย และบทอศรรยของศาสตร์าแลงบางเรื่อง เช่น เรื่องสรรพสิทธิ์ได้รับอิทธิพลจากบทอศรรยของไทย ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากศาสตร์าแลงเรื่องนี้แปลจากภาษาไทย

พัฒนาการของศาสตร์าแลง สามารถจัดแบ่งออกเป็น 4 ยุค คือ

ยุคแรก จากศาสตร์าเทศน์สู่ศาสตร์าแลง (พุทธศตวรรษที่ 23) เป็นยุคเริ่มแรกของศาสตร์าแลงที่มีการพัฒนามาจากหนังสือเทศน์ซึ่งเป็นเรื่องชาดกต่างๆ ที่แปลเป็นร้อยแก้วภาษาเขมร ต่อมากวีเขมรจึงนำมาประพันธ์เป็นร้อยกรองสำหรับสวดจึงเกิดเป็นศาสตร์าแลงขึ้น ดังนั้นศาสตร์า

แลงจึงมีหน้าที่ในการสอนธรรมทางพระพุทธศาสนาให้กับผู้อ่านหรือผู้ฟังควบคู่กับการอ่านหรือฟังเพื่อความบันเทิงด้วย

ยุคที่สอง ความบันเทิงควบคู่ศีลธรรม (ต้นพุทธศตวรรษที่ 24) ศาสตราแลงที่ประพันธ์ขึ้นในยุคนี้เป็นยุคที่กวีให้ความสำคัญกับหลักธรรมและความสนุกสนานของเรื่องราวควบคู่กัน ศาสตราแลงที่ประพันธ์ขึ้นในยุคนี้มีจำนวนมาก ส่วนใหญ่มีที่มาจากวรรณกรรมชาดก เช่น ปัญญาสชาดก หรือวรรณกรรมชาดกนอกนิบาตเรื่องอื่นๆ เช่น โลกนัยชาดก เป็นต้น

ยุคที่สาม จากชาดกสู่เรื่องจักรๆ วงศ์ๆ (ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 25) เป็นยุคที่เกิดความเปลี่ยนแปลงในการประพันธ์ศาสตราแลงเนื่องจากในยุคนี้กวีเริ่มให้ความสำคัญกับความบันเทิงหรือความสนุกสนานของเรื่องมากกว่าหลักธรรมที่นำมาใช้ในการสั่งสอนธรรมะ ดังนั้นในยุคนี้จึงมีการประพันธ์ศาสตราแลงที่มีที่มาของเรื่องหลากหลายขึ้น เช่น มีการแปลมาจากวรรณกรรมไทย หรือได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมจีน เป็นต้น

ยุคที่สี่ จากวรรณกรรมสำหรับสวดสู่วรรณกรรมสำหรับอ่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ 25) เป็นยุคที่เกิดการพิมพ์ดังนั้นจึงมีการนำศาสตราแลงจากเดิมที่จารบนใบลานและเก็บรักษาไว้ที่วัดสำหรับใช้สวดให้ประชาชนฟังมาจัดพิมพ์เป็นหนังสือสำหรับอ่าน ทำให้วัฒนธรรมการสวดศาสตราแลงลดบทบาทความสำคัญลงและเปลี่ยนมาเป็นการอ่านจากหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่ม และเป็นการทำให้ศาสตราแลงได้รับการเผยแพร่ในวงกว้างมากขึ้น ยุคนี้ถือได้ว่าเป็นยุคสุดท้ายของศาสตราแลง

ศาสตราแลงนอกจากจะเป็นที่รู้จักแพร่หลายในลักษณะของตัวบทวรรณกรรมแล้ว ศาสตราแลงยังได้รับความนิยมและมีการแพร่กระจายในสังคมกัมพูชาอย่างกว้างขวาง และมีความสัมพันธ์โดยตรงกับวัฒนธรรมเขมรหลายประเภทอย่างสืบเนื่องยาวนาน เพราะเป็นวรรณกรรมที่ให้ความบันเทิงไปพร้อมกับการปลุกฝังคำสอนทางพระพุทธศาสนา ศาสตราแลงจึงนำมาดัดแปลงเป็นรูปแบบอื่นๆ นอกเหนือไปจากการสวด โดยได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมต่อการนำเสนอในรูปแบบใหม่

จากการศึกษาความสัมพันธ์ของศาสตราแลงกับนาฏศิลป์เขมร พบหลักฐานว่ามีการนำเรื่องราวจากศาสตราแลงไปดัดแปลงสำหรับแสดงเป็นนาฏศิลป์ประเภทต่างๆ ตั้งแต่สมัยโบราณ และได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการนำไปดัดแปลงสำหรับแสดงเป็นละครพระราชทรัพย์ ละครบาสัก ละครยี่เก และแสบกโดว์หรือหนังเล็ก เรื่องที่นิยมนำมาแสดง

ส่วนใหญ่เป็นเรื่องคล้ายกัน คือ เรื่องพระชินวงศ์ เรื่องพระลักษณวงศ์ เรื่องทิพย์ธวัชวารี เรื่องพระ
สุรนาถมโนหรา และเรื่องพุทธิแสนนางกักริ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ของศาสตร์แลกเปลี่ยนกับงานจิตรกรรมเป็นการนำเรื่องราวจากศาสตร์แลกเปลี่ยนไป
นำเสนอผ่านงานทัศนศิลป์ทั้งที่เป็นจิตรกรรมฝาผนัง และจิตรกรรมภาพเล่าเรื่องในหนังสือของออง
กุส ปาวิ (AUGUSTE PAVIE) ได้แก่ จิตรกรรมเรื่องนางสิบสอง จิตรกรรมเรื่องวรวงศ์ – สุรวงค์
จิตรกรรมเรื่องนางกักริ จิตรกรรมเรื่องสังข์ศิลป์ชัย

ความสัมพันธ์ของศาสตร์แลกเปลี่ยนกับตำนานท้องถิ่นในกัมพูชา ปรากฏในตำนานพนมกักริ
ในจังหวัดกำพงฉนัง ตำนานพนมวรวงศ์สุรวงค์ในจังหวัดกำพงสพือ จากศึกษาพบว่าตำนาน
เหล่านี้มีเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ตรงกับที่ปรากฏในศาสตร์แลกเปลี่ยน โดยอาจมีรายละเอียดหรืออนุภาค
บางอย่างของเรื่องแตกต่างกันไปเนื่องจากต้องมีการปรับให้เข้ากับสถานที่หรือสิ่งที่ต้องการอธิบายเช่น
การแก้ตอนจบของเรื่องพุทธิแสนให้ร่างของนางกักริกลายเป็นภูเขาพนมกักริ เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า ศาสตร์แลกเปลี่ยนมีความสัมพันธ์กับสื่อร่วมสมัยต่างๆ หลายประเภท
ได้แก่ หนังสือนิทาน หนังสือการ์ตูนซึ่งนำเรื่องจันทโรทราเขียนเป็นนิทานภาพและนำเรื่องตุม
เตียวมาเขียนเป็นหนังสือการ์ตูน มีการนำศาสตร์แลกเปลี่ยนหลายเรื่องมาแสดงเป็นภาพยนตร์ทั้ง
ภาพยนตร์ที่ฉายในโรงภาพยนตร์และภาพยนตร์ที่ทำจำหน่ายในรูปแบบของวีซีดี (VCD) หรือดีวีดี
(DVD) ได้แก่เรื่องตุมเตียว เรื่องมรณมาตา เรื่องพุทธิแสนนางกักริ เป็นต้น รวมทั้งยังมีการประพันธ์
เพลงสมัยใหม่ขึ้น โดยได้รับแรงบันดาลใจจากศาสตร์แลกเปลี่ยนหลายเรื่อง เช่น เพลงเสนาหาพระชิน
วงศ์ ที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากเรื่องพระชินวงศ์ เป็นต้น

นอกจากสื่อร่วมสมัยดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ยังพบว่า มีการนำศาสตร์แลกเปลี่ยนหลายเรื่อง
ไปผลิตเป็นวีซีดี คาราโอเกะ เช่น วีซีดีคาราโอเกะชุดเสนาหาตุมเตียว ซึ่งมีบางเพลงได้นำเนื้อความ
บางส่วนมาจากเรื่องตุมเตียวฉบับพระปฐมมฤต (โสม) โดยตรงแต่ได้ปรับเปลี่ยนถ้อยคำเพื่อความ
เหมาะสม วีซีดีคาราโอเกะชุดสังข์ศิลป์ชัย และวีซีดีคาราโอเกะชุดสรรพลัทธ์ เป็นต้น

วีซีดีคาราโอเกะเหล่านี้สามารถจำแนกเนื้อหาของเพลงออกเป็นเพลงที่มีเนื้อหาเป็นการ
ดำเนินเรื่อง เพลงที่มีเนื้อหาเป็นบทเจรจา เพลงที่เป็นการเกี่ยวพาราตี เพลงที่เป็นการคร่ำครวญ และ
เพลงที่มีเนื้อหาเป็นการชมความงามของธรรมชาติ เพลงวีซีดีคาราโอเกะซึ่งมีที่มาจากศาสตร์แลกเปลี่ยน
เหล่านี้มีความสัมพันธ์กับศาสตร์แลกเปลี่ยนในลักษณะของการนำเรื่องราวมาจากศาสตร์แลกเปลี่ยนแล้ว
นำมาประพันธ์เนื้อร้องใหม่โดยอาศัยเค้าโครงเรื่องและเนื้อหาจากศาสตร์แลกเปลี่ยน ซึ่งแสดงให้เห็นถึง
การสืบทอดของวรรณกรรมประเภทศาสตร์แลกเปลี่ยนจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ได้เป็นอย่างดี

ข้อเสนอแนะ

ศาสตร์าแลบงเป็นวรรณกรรมเขมรที่มีจำนวนมากและมีความแพร่กระจายของวรรณกรรมประเภทนี้ในหลายลักษณะตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยเห็นว่า น่าจะมีการศึกษาศาสตร์าแลบงแต่ละเรื่องอย่างละเอียด โดยสามารถนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับวรรณกรรมของไทย และน่าจะมีการศึกษาศาสตร์าแลบงในกระแสวัฒนธรรมประชานิยมของกัมพูชาอย่างละเอียด เพื่อก่อให้เกิดความก้าวหน้าทางการศึกษาด้านวรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ รวมทั้งในด้านเขมรศึกษาต่อไป